

Vidar Reinhammar:

Sprogkontakt i Sydvestskandinavian ¹

Dansk og svensk udgår fra et fælles oldsprog og er altså nært beslægtede med hinanden. Oldsproget – der jo selvsagt var et talesprog – er i historiens løb spaltet i en mængde danske hhv. svenske dialekter. Af dialekterne og ved siden af disse har dansk og svensk skriftsprog og siden rigstalesprog udviklet sig. Dansk og svensk skriftsprog er ganske vist forskellige, men forskellene mellem dem er relativt små sammenlignet med dialekterne. Det beror på, at skriftsprogene er bundne af en norm og således af karakter konservative. Det har medført, at de to skriftsprog ikke med tiden har fjernet sig alt for meget fra hinanden.

Selv dialekterne er normbundne – ellers ville der ikke kunne eksistere klart afgrænsede dialekter. Men dialekterne er næsten udelukkende talesprog, og deres normsystem er ikke særlig stabilt, eftersom det ikke beskyttes af et skriftsprog. Det herskende skriftsprogs magt viser sig i, at danske hhv. svenske skriftsprogsnormer i det mindste de sidste hundrede år har påvirket dialekternes system og har ført til, at dialekterne udjævnes i retning mod rigssprogene.

Det gamle norske sprog udgik fra samme oldsprog som dansk og svensk. De sproglige forhold i det nuværende Norge er mere

¹ Artiklen (incl. citaterne heri) er oversat til dansk af Ove Rasmussen.

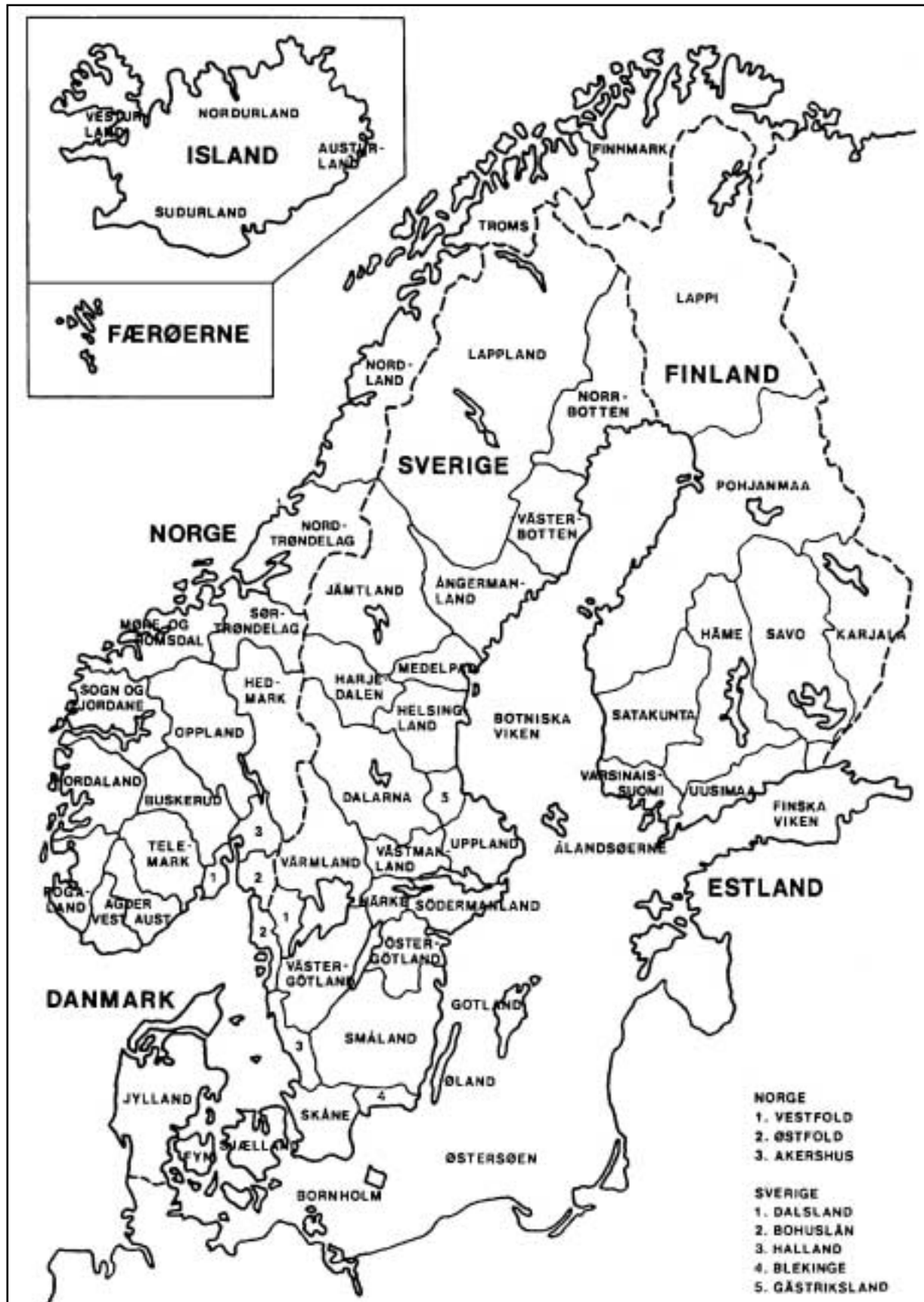
komplicerede, beroende på at landet længe var lydrige under Danmark. Det gamle norske skriftsprog blev allerede i middelalderen erstattet med dansk. Fra dette skriftsprog og fra danske embedsmænds og købmænds talesprog blev mange danske ord optaget i norsk talesprog.

Med tiden udviklede der sig – fremfor alt i det sydøstlige Norge – på grundlag af dansk skriftsprog og norsk talesprog et rigssprog, det som nu kaldes bokmål, en betegnelse som vel angiver, at det især drejer sig om et skriftsprog med betydelig afvigelse fra talesproget. Af det gammelnorske sprog udviklede der sig en række dialekter, mer eller mindre upåvirkede af dansk talesprog. Ud af disse dialekter voksede der som bekendt side om side med bokmålet et nyt norsk skriftsprog, nynorsken.

Dele af det nuværende Sverige – Skåne, Halland og Blekinge – er gammelt dansk land. Dette forhold afspejler sig også i de nutidige dialekter. På et vigtigt punkt er disse (østdanske) dialekter dog forskellige fra dansk: de har, med undtagelse af et lille område i det sydvestlige Skåne, ikke deltaget i svækkelsen af *a* til *e* i ordenes endelser (sammenlign norsk og svensk *gata* med dansk *gade*). De stemmer i så henseende overens med de gamle svenske nabodialekter. Gotland, som hørte under Danmark i flere hundrede år, har en sådan svækkelse, men den skal næppe ses som et dansk træk; snarest hænger den sammen med lignende forhold i Östergötland på det svenske fastland.

Det danske herredømme har haft en sproglig indflydelse, der i visse henseender strækker sig langt ind på gammelt svensk område. Denne indflydelse, som gennem tiderne har varieret i styrke, beror på forskellige faktorer: politiske, økonomiske, kulturelle. Det centrale Danmark har været et kraftcentrum på lignende måde som Uppland. I Götalands dialekter findes mange eksempler på konkurrence mellem de to magtsfærer.

Især i den såkaldte unionstid blev svensk skriftsprog påvirket af dansk. Mange ord blev indlånt. En del låneord formidledes sandsynligvis gennem dansk fra nedertysk. Selv danske former trængte

Kort over de gamle nordiske landskaber.

ind, fx. *-e* i endelser i stedet for svensk *-a*, men sådanne former blev udrenset, i og med at der udviklede sig svenske skriftnormer, som byggede på såkaldte “*a*-mål” (hvor den ovenfor omtalte svækkelse af *a* til *e* i ordenes endelser ikke havde fundet sted).

I et stort sydvestsvensk område, hovedsagelig i Götaland med et bredt grænsebælte som overgangsområde mod nord, findes der i ordforråd og udtaleformer en mængde træk, der skyldes påvirkning fra dansk. Dette område er påvist og diskuteret af Natan Lindqvist i *Sydvästsverige i språkgeografisk belysning* (1947). Dette arbejde indeholder ca. 120 udbredelseskort over især ord og udtaleformer. Hvordan ordene er blevet spredt har Lindqvist også diskuteret bl.a. i *Ordens vandringsvägar på nordiskt språkområde*.²

Bohuslän var fra tidernes morgen norsk område, men blev svensk i 1658 – samtidig med Skåne, Halland og Blekinge. Frem til den tid havde Kattegat-Skagerak i flere hundrede år været del af et dansk indhav. Kommunikation tværs over vandet eller langs kysterne må antages at have haft stor betydning for spredning af sproglige fænomener.³ Visse sproglige fænomener på Norges sydkyst forklares enklest som spredt direkte dertil fra det nuværende Danmark (Jylland).

For så vidt angår de nordiske dialekters struktur, er vi gennem den videnskabelige litteratur bedst underrettet om lydforholdene. Man kan gennem litteraturen få rede på udbredelsen af sprogtræk som fx “tykt *l*”, bagtunge-*r*, såkaldt palataliserede dentaler (i mange jyske dialekter fx. det *n*, der slutter med en *j*-agtig klang, som i ordet *vand*), endvidere udbredelsen af oprindelige diftonger (i norsk fx. *stein* = sten) hhv. nyudviklede diftonger (i jyske dialekter fx. *stien* = sten), af vokalsvækkelse i ordenes endelser (jf. ovenfor).

Vi er ikke lige så heldigt stillet i spørgsmålet om dialekternes ordforråd og de forskellige ords udbredelse. Store ordbogsarbejder er

² I: Jöran Sahlgren, Nils Ahnlund m.fl.: *Vår hembygd* (1935).

³ Jf. Arne Torp: *Landvikmålet eit norsk skagerakmål* (1986) s. 47.

ganske vist iværksat, men udgivelsen er endnu ikke kommet i gang (Ømålsordbogen), er – i det mindste indtil videre – afbrudt (Jysk Ordbog) eller er netop påbegyndt (Ordbok över Sveriges dialekter, forkortet OSD). Længst er udgivelsen af Ordbok över Finlands svenska folkmål nået (til slutningen af bogstav H). Hertil kommer Norsk Ordbok, som behandler det nynorske rigssprogs og de norske dialekters ordforråd, men hvis materialeunderlag normalt ikke tillader udførlige redegørelser for udbredelsen.

Peter Skautrup har i *Det danske sprogs historie* bd. I (1944, s. 75) beregnet at der sammenlagt findes ca. 2000 usammensatte “fællesnordiske arveord”. De allerfleste af de ord, han der opregner, er hentet fra skriftsproget, men også dialektord medtages, bl.a. en del ord, som også forekommer hos Lindqvist. En systematisk gennemgang af ordforrådet i de nordiske dialekter ville antagelig vise, at antallet af fælles arveord er større, end Skautrup antager.

Natan Lindqvist udførte et pionerarbejde ved systematisk at indsamle oplysninger om udbredelsen af en stor mængde dialektord i det sydlige Sverige og ved at publicere en del af resultatet i *Sydvästsverige i språkgeografisk belysning* – i det følgende forkortet T (= bindet *Text*) hhv. K (= bindet *Kartor*). Med hensyn til materialets geografiske orientering må man beklage, at hans kortlægning gør holdt ved rigsgrænserne mod Danmark og Norge. Om ordenes forekomst i Danmark og/eller Norge giver han i reglen kun summariske oplysninger – efter Feilbergs, Espersens, Aasens eller Ross’ ordbøger; kun enkelte steder er oplysningerne forholdsvis udførlige, fx på K 27 over ord for redskabet en hørbrage, K 62 over betegnelser for avner, småhalm etc., K 393a *stäl(e)*, *stägel* m.fl. (om det nederste lag af kærve i laden, jysk *stejl*), K 436a *tvetola* m.m. (= hermafrodit, jf. da. *tvetulle*).

I værkets titel tales om “sproggeografisk belysning”, men de summariske oplysninger om udbredelsen uden for undersøgelsesområdet er utilstrækkelige til en egentlig sproggeografisk (eller bedre udtrykt: dialektgeografisk) analyse. Vi kan fx ikke drage slutninger om, hvorvidt et bestemt ord er blevet spredt fra Danmark til det (nuværende) Sverige eller omvendt; heller ikke om

forekomsten af et ord, der er afhjemlet et enkelt sted i Norge, og som også findes i dansk, skal forklares som såkaldt relik (levn) eller som indlån fra Danmark.

Lindqvist anlægger sjældent den slags vurderinger. Undtagelsesvis oplyser han i *Ordens vandringsvägar* om ordet *plejl*, at det sikkert via Danmark er indvandret fra det nordlige Tyskland; men for en række andre ord opgives kun, at de genfindes i Norge og Danmark, eller (om en hel del af dem) at de har “direkte modsvarigheder i oldgermanske sprog, især vestgermanske dialekter”.

De af Lindqvist undersøgte ord er dels “nye” ord (novationer), som er blevet spredt fra et centrum, dels gamle ord, som længe har hørt hjemme i området. Lindqvist har ikke med ønskværdig tydelighed skelnet mellem disse to kategorier. Hans interesse synes væsentligst at have været rettet mod en beskrivelse af ordenes spredningsveje. Med det lange tidsperspektiv, han synes at anlægge, betragter han tydeligvis alle de undersøgte ord, selv de allerældste, som oprindeligt hjemmehørende i “et meget gammelt kultur- og sprogområde, som i hovedsagen grupperer sig omkring Kattegat og Skagerak” (*Ordens vandringsvägar*, s. 38f.). Når han taler om gamle sydvestsvenske ord, tager han ikke stilling til spørgsmålet, om disse ord kan antages tidligere at have haft betydeligt større udbredelse, måske til og med have været almindelige i de nordiske sprog eller ligefrem fællesgermanske. Eksempler på sådanne ord er *fjåla* (= stoppe ind eller ned i, især stoppe pølser), *håsa* (= hose, strømpe), *hör* (= planten hör), *(h)ofs* (= tag-skæg, nederste kant af tag), *jordbär* (= jordbær), *vär(e)* (= vædder).⁴

Man kan i Lindqvists ånd se Sydvestskandinavien (det nuværende Danmark, det sydvestlige Götaland og det oprindelige Sydnorge som noget i retning af et sammenhængende kulturområde. Ved kommunikation i vid forstand har sproglige novationer (nye ord eller udtaler) spredt sig fra syd. Men kultur bygger også på en

⁴ Jf. Lennart Moberg i *Svenska Landsmål och svenskt folkliv* (1948) s. 155f.

værdikonservatisme, en fastholden ved ens eget. Konserverende kræfter har virket som en beskyttende mur mod påvirkning udefra. Mange gamle ord etc. er derved bevaret som arkaismer i større eller mindre dele af området.

Denne gamle kulturprovins er forlængst en saga blot. Men sporene efter den findes endnu i dialekterne. Sproglig samhørighed i Sydvestskandinavien, som den viser sig ved fælles bevarede gamle træk, viser jeg nedenfor ved gennemgang af nogle arveord. For at belyse spørgsmålet om sproglig påvirkning fra Danmark, redegør jeg for nogle novationer, som er kommet ind via Danmark eller stammer derfra. Disse novationer begrænser sig ikke altid til det aktuelle sydvestlige område; nogle af de anførte træk har en langt større spredning. Udbredelsen af de behandlede fænomener illustreres i vidt omfang på vedføjede miniaturekort, men i øvrigt henvises læseren til oversigtskortet side 25 over de gamle landsdele i Norden.

De anførte eksempler skal blot betragtes som en udvalgt buket. Emnet kan langt fra behandles udtømmende på den begrænsede plads, der står til rådighed her. Mit materiale er også delvis ufuldstændigt, især hvad angår forholdene i Norge.

Eksempler på fælles arveord

Agern i dansk rigssprog og danske dialekter har iflg. samlingerne i OSD modsvarigheder i de svenske dialekter (i Skåne, Halland, Blekinge og Småland, se OSD *akarn*) og i norske dialekter (i det sydvestlige Norge, jf. Aasen og Ross *aakorn*), men også i vestgermanske sprog og gotisk.⁵ Det er således et fællesgermansk ord og derfor urgammelt. Ordet er formentlig hjemligt i Danmark-Sverige, måske også i Norge, eftersom det findes i oldislandsk.

Det danske *ajle* (med udtaleformer som *ajle*, *alli*, *alle*, *ale*, *åle* = urin af kreaturer (anvendt som gødning); kopis; møddingvand) har stor spredning i dialekterne.⁶ Det er iflg. Kristen Møller

⁵ Jf. Elof Hellquist: *Svensk Etymologisk Ordbok*, artiklen *ollon*.

⁶ *Jysk Ordbog*, I, artiklen *ajle*. – Kristen Møller: *Svineegel* (1974) s. 10ff. samt (især) 20f.

et gammelt germansk ord og har nutidige modsvarigheder i nordtyske, hollandske og engelske dialekter samt i mange nordiske dialekter, nemlig *al*, *äl* og lign. i Norrbotten, Ångermanland samt Österbotten (i Finland; oversigtskortets Pohjanmaa) og *åle* i Norge; desuden i sammensætninger: *alvatten* Södermanland, *koadel* Östergötland, *nötale* Småland.⁷

Til Møllers oplysninger kan føjes: det usammensatte *al* findes iflg. OSD's samlinger også i Södermanland, Medelpad, Jämtland, Västerbotten og Lappland, *ala* i Ångermanland og Västerbotten, *ale* i Småland og Halland. Formen *adel* er kendt som andet sammensætningsled fra ældre tid også fra Skåne.⁸ Fra Norge er ordet – så vidt det ses af trykte kilder – sjældent; det af Møller citerede *åle* er kun afhjemlet fra Romerike (i Hedmark), *ale* alene fra Røros (i Sør-Trøndelag). Ordets samlede udbredelse er vist på kort 1.

I Danmark er ordet via landbrugslitteraturen optaget i rigssproget i den syd- og vestjyske form *ajle*.⁹ Det forklarer vel i det mindste delvis ordets store spredning i danske dialekter. I Sverige og Norge har *al* el. lign. kun levet i dialekterne, uden støtte fra rigssprogene. Det er alligevel bevaret op til vor tid, dels i et større sammenhængende område i det nordlige Sverige, dels mere spredt mod syd.

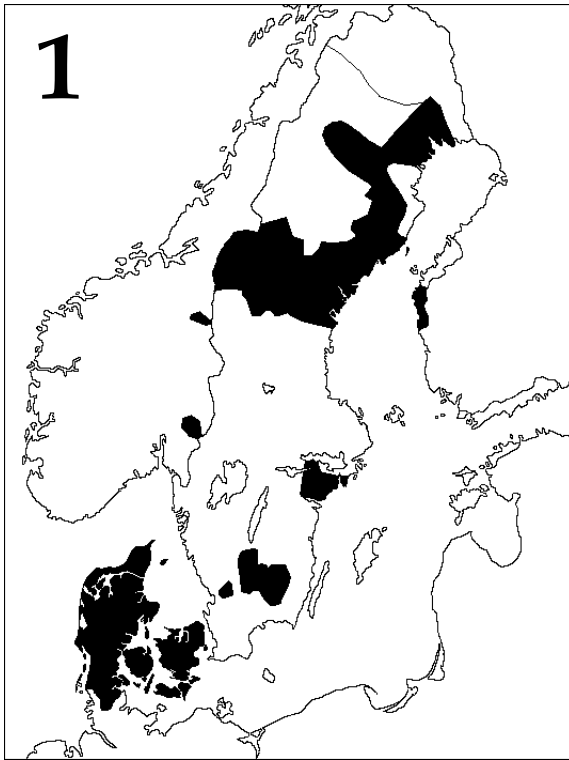
Det sydsvenske *al(e)* el. lign. må i relativt sen tid have haft en geografisk forbindelse med dansk *ajle* etc. og dettes modsvarigheder i nordtyske og hollandske dialekter.

Hofs, *ofs* mv. (= 'tagskæg, nederste kant af tag', med en række udtaleformer, som ikke skal gengives her) findes (iflg. Lindqvist: K 126, T 67f.) i følgende egne af Sverige: dele af Skåne, Halland, Blekinge, det meste af Småland, det sydvestlige Östergötland, Bohuslän, Dalsland, dele af Värmland og Dalarna. Se kort 2. For

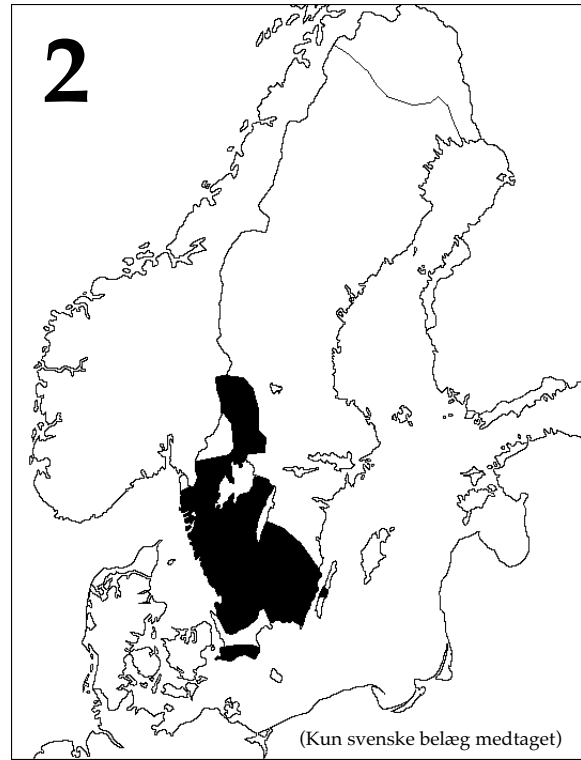
⁷ Møller s. 9f.; jf. Alf Torp: *Nynorsk Etymologisk Ordbok*, artiklen *aale*. – Møller tager fejl, når han identificerer ångermanlandsk *äl* med dansk "ejle"; *äl* ligesom dialektens *smäl* adj. (= smal), begge med åben *ä*-lyd, afspejler ældre kort *a*.

⁸ Se *Ordbok över Sveriges dialekter*, I (1991) s. 44, 46, 49.

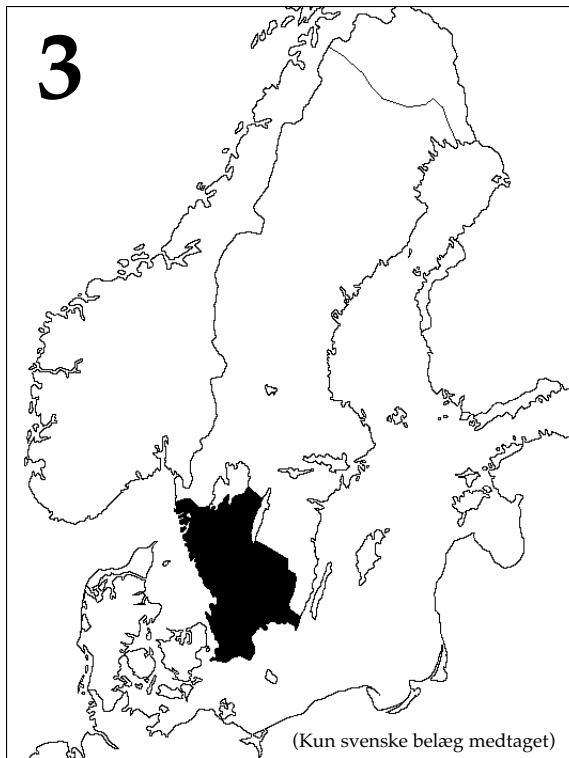
⁹ Møller s. 12ff.

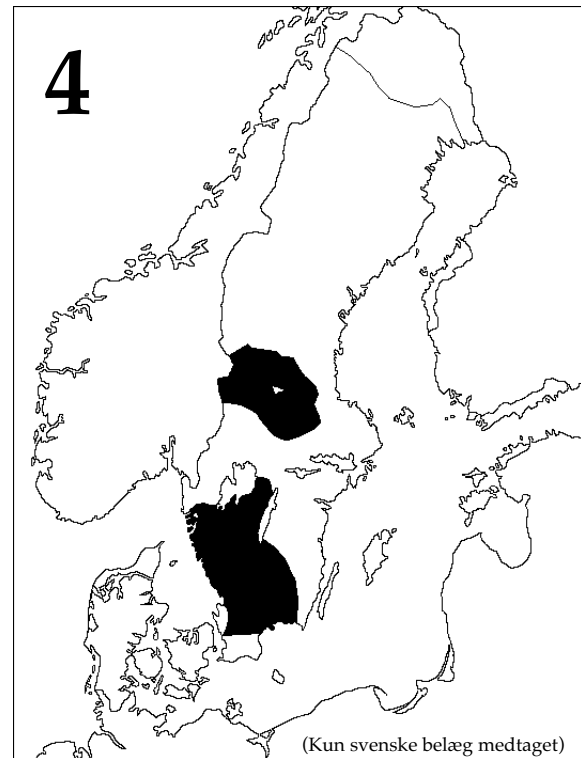
Dansk *ajle*, svensk *al(a)*, norsk *ale* mv.

hofs, *ofs* mv. = tagskæg

hør

oräte, *uräte*, *yräte* mv. = foderlevninger

Danmark opgiver Lindqvist summarisk *ovs*, for Norge *ufs*, *ups*.¹⁰ Ordet er fællesgermansk (jf. Alf Torp: *Nynorsk Etymologisk Ordbog*, artiklerne *ufs* f., *ufs* m. 1).

Hør, kendt fra dansk rigssprog og mange danske dialekter (som jysk, langelandsk og lollandsk), har i svenske dialekter iflg. Lindqvist (K 146) følgende udbredelse: Skåne, Halland, Blekinge, halvdelen af Småland, størstedelen af Västergötland og Bohuslän. Se kort 3. I norsk bokmål er *hør* nu tydeligt forældet; der såvel som i nyislandsk er ordet vel indlånt fra dansk rigssprog? I norske dialekter er ordet sjældent (og nu vel helt svundet): *horr* er kun afhjemlet hos Aasen fra Telemark. *Hörr* er kendt fra oldislandsk og har modsvarigheder i vestgermanske sprog.¹¹

Oräte, *uräte*, *yräta* (= vragede levninger af kreaturerne's foder, efterladt i krybben) findes iflg. Lindqvist (K 280) i Nordskåne, Halland, Västergötland, det vestlige Småland og sydlige Bohuslän, desuden i Dalarne (med tilgrænsende egne mod syd). Se kort 4. Ordet har danske modsvarigheder i former som *orred*, *ovret*, *orte*, *yrt*, og forekommer desuden i norske dialekter (Telemark) samt i vestgermanske sprog (jf. Alf Torp: *Nynorsk Etymologisk Ordbog*, artiklen *orræta*).

Kommentarer:

I dialektgeografien plejer man ikke at lægge nogen større vægt på bevarede arkaismer. Et fælles gammelt sprogtræk kan naturligvis optræde i forskellige områder, uden at der foreligger nogen årsagssammenhæng. På den anden side bør man ikke undervurdere betydningen af sådanne sprogtræk, når de optræder i et sammenhængende område. Dansk *ajle*, nemlig i den nordjyske form *ali*, hører selvsagt sammen med sydsvensk *ale* og må være et tegn på

¹⁰ Feilberg: *Ordbog over jyske almuesmål* har *ovs* fra bl.a. Vendsyssel og Himmerland. Iflg. Aasen: *Norsk Ordbog* er *ufs* mest brugt i det vestlige og nordlige Norge. Ross: *Norsk Ordbog* har *ups* fra Mandal i Vest-Agder.

¹¹ Hjalmar Falk und Alf Torp: *Norwegisch Dänisches Etymologisches Wörterbuch*, artiklen *hør*.

nærmere kontakt mellem dialekterne i Vendsyssel og Halland-Småland. *Al*, *ale* el. lign. i Södermanland og Norrland, i Finland og Norge er derimod bevaret uden forbindelse med dette sydlige område.

Hofs, *hør*, *oräte* har en sammenhængende udbredelse i Danmark-Sverige; for Norges vedkommende kan man i tilfældet *ups*, *ufs* regne med en sproglig-kulturel sammenhæng over Skagerak. Den svagt afhjemlede forekomst i Norge af *hør* og *orræta* (ligesom af *ale*, *åle*) vidner ikke om nogen nær sammenhæng med Danmark-Sverige. I disse tilfælde kan man (med reservation for at en nærmere undersøgelse skulle vise en større udbredelse i Norge) formode, at ordene er spredt fra Danmark – og altså ikke er norske arveord.

Sprogtræk spredt sydfra via Danmark

Omkring år 900 begyndte i Danmark forenklingen af de gamle diftonger *ei* (*äi*), *au* og *öy* til lange monoftonger (*e* og *ø*). Man har antaget, og ganske sikkert med rette, at den danske diftongforenkling er influeret sydfra, eftersom den allerede var gennemført i oldsaksisk og oldfrisisk.¹² Fra Danmark blev forenklingen spredt til Sverige og derfra videre til det sydøstlige Norge.

I Sverige findes diftongerne bevaret i forskellig udstrækning i mindre områder i det vestlige Värmland, i den vestlige del af Dalarna, i Härjedalen (i meget begrænset omfang), i Jämtland (undtagen den østlige del), i Västerbotten og Norrbotten samt på Gotland (og dertil i de svenske dialekter i Finland og Estland).

Et samlet overblik over diftongforenklingen i de skandinaviske dialekter giver kort 5, tegnet på grundlag af Oskar Bandle: *Die Gliederung des Nordgermanischen* (Basel / Stuttgart 1973).¹³

Der findes forskellige meninger om, hvor hurtigt diftongforenklingen har spredt sig. Kristian Hald synes at mene, at den

¹² Se bl. a. Peter Skautrup: *Det danske sprogs historie* I, s. 128ff.

¹³ Kort 4 i Johs. Brøndum-Nielsen: *Dialekter og Dialektforskning* (gengivet i Peter Skautrup: *Det danske sprogs historie* I, s. 129) er forældet.

ikke er blevet gennemført så hurtigt på dansk område, som man indtil da havde antaget.¹⁴ Man har almindeligvis antaget, at forenklingen har været gennemført så langt op i Sverige som Uppland senest i 1100-tallet. Lennart Moberg gør visse indvendinger mod denne mening. Der findes “spredte skrivemåder med diftong (næsten udelukkende *ei*) i både svea- og götalske kilder hele middelalderen igennem”. Han finder det ikke urimeligt, “at *ei*-diftongen dialektalt kan være bevaret i Mellesverige helt ind i 1200-tallet, i det mindste foran dental, den for diftongen mest gunstige position”.¹⁵ Også Gösta Holm har draget den hurtige udbredelse af diftongforenklingen i tvivl. Det nordlige Norrbotten anses i det væsentlige for at være blevet koloniseret i 1300-tallet – for en stor del fra Mellesverige, måske Uppland. Den svenske kolonisation i Finland antages almindeligvis at være påbegyndt i 1100-tallet og afsluttet omkring 1300. I den sydlige del af Finland menes den i hovedsagen først at være sket efter midten af 1200-tallet. Man regner med, at størstedelen af nybyggerne er kommet fra Svealands og det nordlige Götals kystbygder, i ringere udstrækning også fra Norrland (det turde især gælde for Österbotten).¹⁶

Ud fra de nuværende forhold i Norrbotten og Finland (hvor de gamle diftonger er bevaret) slutter Holm, at diftongerne må have været fuldt levende i de egne, kolonisationen udgik fra. I fx Roslagen (i det østlige Uppland) kan diftongforenklingen ikke være nået langt selv i 1200-tallet. Jeg tilslutter mig – med et delvis andet udgangspunkt – Holms mening om diftongforenklingens alder bl.a. i Uppland.

Diftongforenklingen er altså startet og i hovedsagen gennemført i en ældre historisk periode. Betydeligt yngre er udviklingen af fortunge-*r* til det bagtunge-*r*, som nu er almindeligt i Danmark, og som i Sverige findes på et stort med Danmark sammenhængende

¹⁴ De nordjyske Dialekters Stilling i den ældre Middelalder (i: *Dialektstudier udgivne af Institut for Dansk Dialektforskning*. I. 217 med note 28).

¹⁵ Den östnordiska diftongförenklingen (i: *Nysvenska Studier*, XXXIII (1953).

¹⁶ Monoftongeringens kronologi (i: *Festskrift till Carl-Erik Thors* 8.6.1980).

område: Skåne, Halland, Blekinge, Småland, det meste af Väster- og Östergötland, dele af Värmland, Västmanland og Närke. På det sydsvenske område er dette *r* den eneste *r*-lyd; længere mod nord veksler bagtunge-*r* med tungespids-*r* efter visse regler. I Norge findes bagtunge-*r* nu i et sammenhængende område i Aust- og Vest-Agder, Rogaland og Hordaland. Kort 6 viser bagtunge-*r*-ets samlede udbredelse i Skandinavien.

Der findes en række oplysninger om, at fortunge-*r* for ikke længe siden lokalt eller individuelt har forekommet i områder, som nu har bagtunge-*r*. Spredningen af bagtunge-*r* er fortsat ind i vor tid.

Bagtunge-*r* kan ikke have nogen høj alder i nordiske sprog. I København har det sandsynligvis været brugt i midten af 1700-tallet. Der hersker forskellige meninger om fremkomsten og spredningen af bagtunge-*r*'et. Af dialektgeografiske grunde slutter jeg mig til dem, der mener, at det er spredt fra Frankrig. Bagtunge-*r* i det sydlige Sverige og i Danmark skal forklares på samme måde. Til Sverige og Norge er lyden formidlet fra Danmark.¹⁷

Ivar Modéer har i sin afhandling *Den nordiska ryssjans ursprung och ålder* bl.a. behandlet svenske dialekters *håmma*, som langs Østersøkysten mest anvendes i betydningen 'småmasket ruse til ålefangst', medens ordet inde i landet anvendes om ruser i almindelighed (s. 10, 16ff.). Modéer fremlægger sit materiale både i tekst og på et kort (s. 12ff. hhv. 24f.). Jeg bygger i det følgende på samlingerne til Ordbok över Sveriges dialekter, som giver et fylldigere billede end det af Modéer benyttede materiale.

Håmma mv. har følgende udbredelse: Skåne (undtagen det nordvestlige hjørne), Blekinge, Öland, Småland (med tilgrænsende sogne i Halland, Västergötland og det sydlige Östergötland), dertil kystegne i Östergötland, Södermanland og det sydlige Uppland.¹⁸ Se kort 7.

¹⁷ Jf. Börje Tjäder: *De problematiska r-ljuden* (og der citeret litteratur) (i: *Saga och Sed*. Kungl. Gustav. Adolf Akademiens årsbok. 1987).

¹⁸ Modéer antager, at ordet er et relativt ungt lån fra det svenske fastland eller Öland (s. 20)

Svensk *håmma* er iflg. Modéer samme ord som dansk *hamme*; ordet forekommer både i Jylland og på Øerne i betydningen ‘ruse’, fortrinsvis ‘åleruse’. Bedst kendt er ordet fra Jylland. Men *hamme* er nu ved at være forældet. De sporadiske afhjemlinger af ordet er rester fra den tid, da *hamme* var den almindelige danske betegnelse for ‘åleruse’.

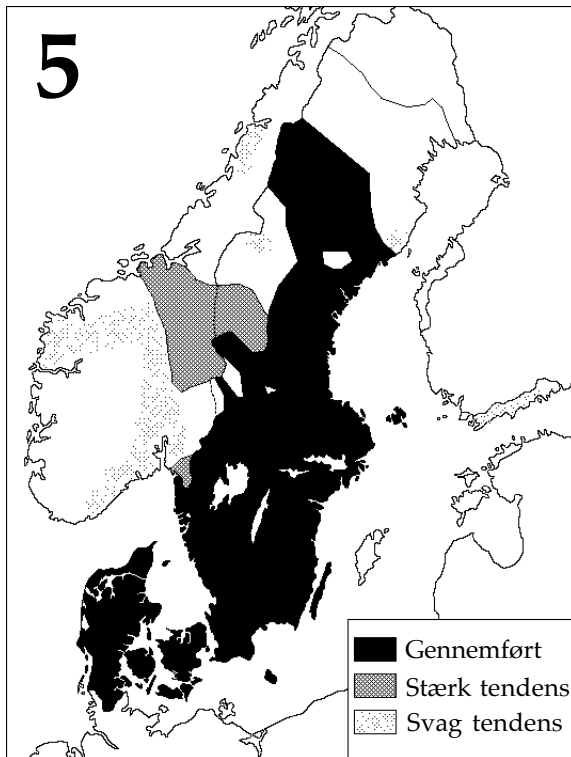
Flere forskere har ment, at svensk *håmma* er lånt fra tysk sprogområde. Modéer modificerer denne antagelse: Fra det nordvestlige Tyskland er *hamen* (middelnedertysk *hame*) indlånt til Jylland og de danske øer, og derfra til Skåne.¹⁹ Det er i betydningen ‘åleruse’ ordet sammen med redskabet er blevet spredt i ældre tid. Spredningen er sket langs kysterne. Den almindelige betydning ‘ruse’ i det svenske indland er en senere udvikling. Indlånet har iflg. Modéer fundet sted i vikingetiden eller tidlig middelalder.

Mange svenske dialektord, som også findes i Danmark, har som ovenfor nævnt en sydvestlig udbredelse i Sverige, *håmma* derimod en sydøstlig-østlig. Grunden er, at ordet *håmma* “i de svenske kystdialekter kun har erobret terræn langs de kyststrækninger, hvor vandreålen forekommer i rigelig mængde” (Modéer s. 27).

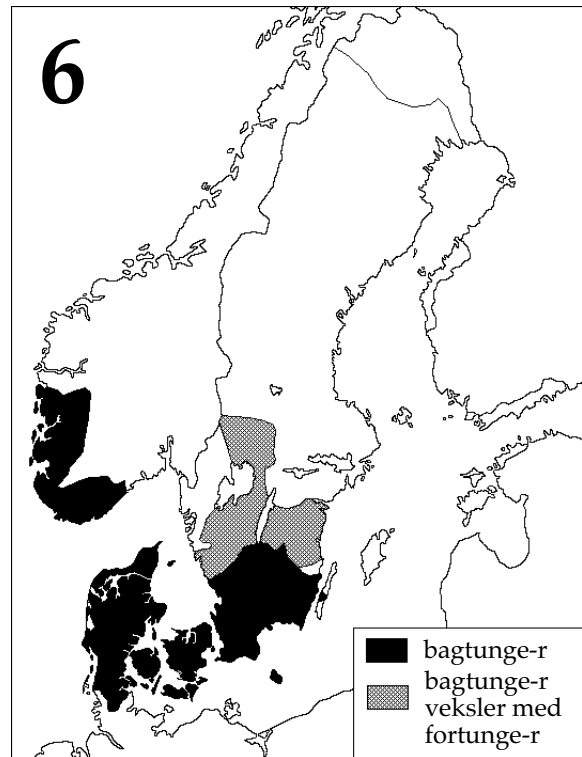
Pläjel (*plägel, präjel, präl, pryte* m. fl.) ‘plejl’ i svenske dialekter og med modsvarighed i dansk rigssprog og danske dialekter er et andet redskabsord, som er indlånt i dansk fra det nordlige Tyskland²⁰ og fra Danmark videre til dialekter i det nuværende Sverige. Det findes – som vist på kort 8 – i et område omfattende Skåne, Halland, Blekinge, det sydvestlige Småland, Västergötland, Bohuslän og Dalsland (samt i et tilgrænsende område i det norske Østfold); jf. Lindqvist: K 286.

¹⁹ Jf. Kristen Møller: *Danske Ålegårde og andre Fiskegårde* s. 62f. Møller regner med, at ordet er fulgt med det indlånte redskab sydfra til Jylland og derfra til Sjælland.

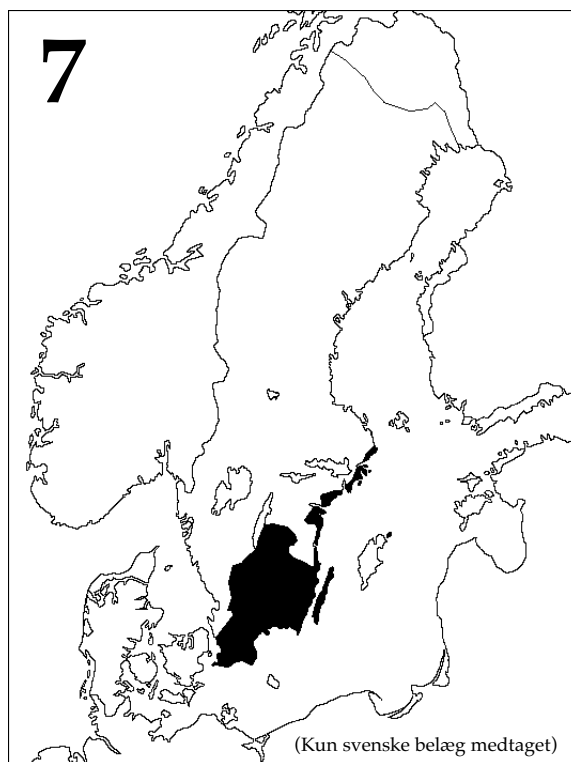
²⁰ Etymologerne Hjalmar Falk og Alf Torp, Elof Hellqvist og Niels Åge Nielsen er enige heri. *Ordbog over det Danske Sprog* tænker sig muligheden af lån i omvendt retning, hvad der næppe er troligt.

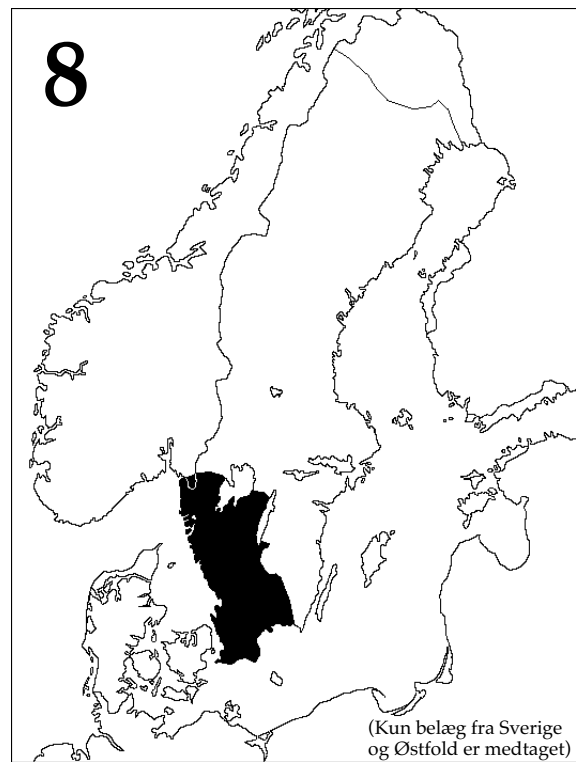
Forenkling af diftonger til monoftonger

Udbredelsen af bagtunge-r

håmma = ruse til ålefangst

pläjel, präl, pryle mv. = plejl

Sprogtræk spredt nordpå fra (ældre) dansk

Karakteristisk for dansk er den lydovergang af enkelt (kort) *p t k* efter vokal til *b d g*, som begyndte senest omkring år 1100, tydeligvis først i ømålene. Eksempler: *tap*, *mat*, *tak*, der udvikles > *tab*, *mad*, *tag*. Fra ømålene er overgangen spredt over hele det nuværende Danmark, Skåne (med tilgrænsende dele af Blekinge og Småland), det meste af Halland samt Bohuslän. Fænomenet genfindes i det sydlige Norge, i den såkaldt "bløde kyststribe", et kystområde som strækker sig fra Arendal-egnen i Aust-Agder vestpå til og med det sydlige Rogaland (op til Boknafjord). Se kort 9.

Det svenske område med *p* udviklet > *b* etc. hænger således ikke geografisk sammen med det norske. Spredningen til Norge er efter alt at dømme ikke sket over land, men via samfærdsel over Skagerak.

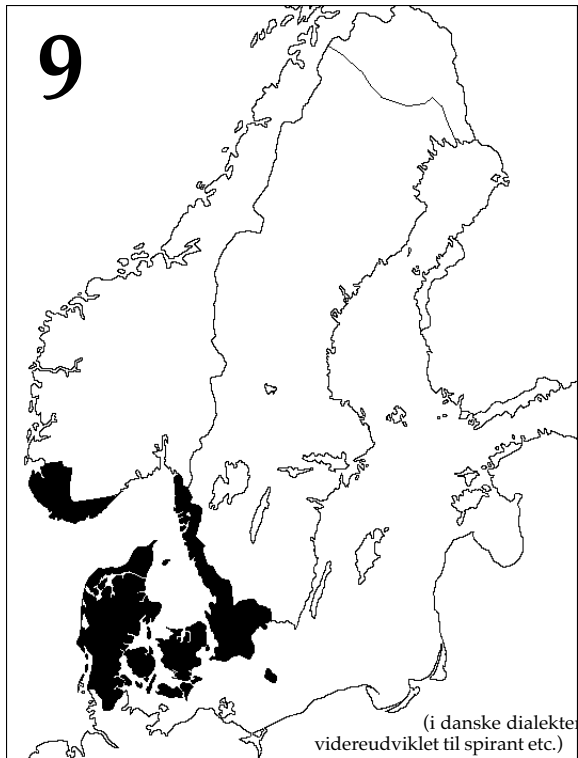
I de danske dialekter er der sket en videreudvikling af *b d g*. Denne senere udvikling har kun i begrænset omfang formået at trænge op i det nuværende Sverige. Kun er *b* overgået til *v (w)* i det sydlige og vestlige Skåne samt i to kystområder i det sydligste og mellemste Halland (fx. *piva* 'pibe').²¹

En anden gammel lydovergang, som har spredt sig til Sverige fra det nuværende Danmark, er udviklingen af *gh* til *w (v)* i ord som ældre *haghe* (på dansk: 'en have'). Denne udvikling har sat sig igennem i Skåne, Halland, Bohuslän samt de vestlige dele af Blekinge, Småland og Östergötland. Se kort 10.²²

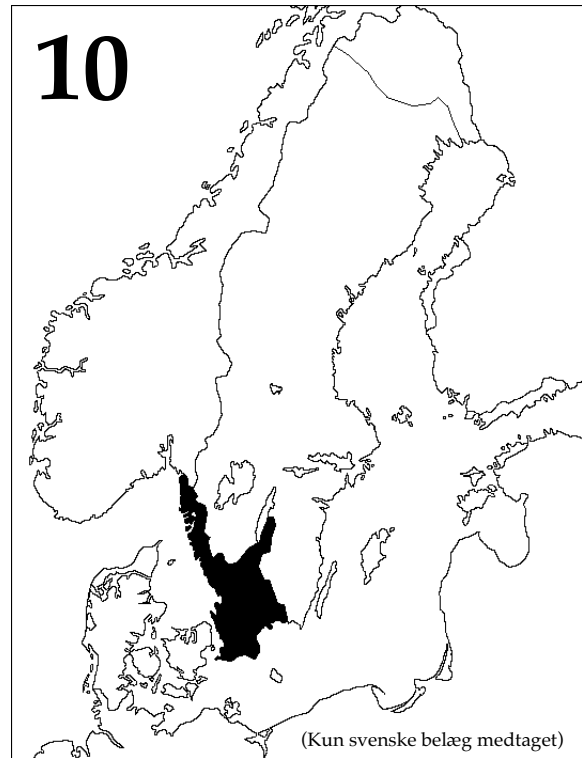
Ligeledes er udtaleformerne *vann*, *bonn* eller *bunn* for ældre *vatn*, *botn* spredt fra Danmark til Skåne, Halland, Blekinge, det sydlige og vestlige Småland, det vestlige Västergötland, Bohus-

²¹ Vedrørende dette afsnit jfr. Ernst Wigforss: *Södra Hallands folkmål* (1913-18) s. 440f., 611, 674f. m.fl. steder samt kort 1. – Valdemar Bennike og Marius Kristensen: *Kort over de danske Folkemål* (1898-1912) s. 6, 95ff. samt kort nr. 49-51. – Hallfrid Christiansen: *Norske dialekter*. Hft. 3 (1948) s. 182f. – Peter Skautrup: *Det danske sprogs historie*, I s. 228ff.

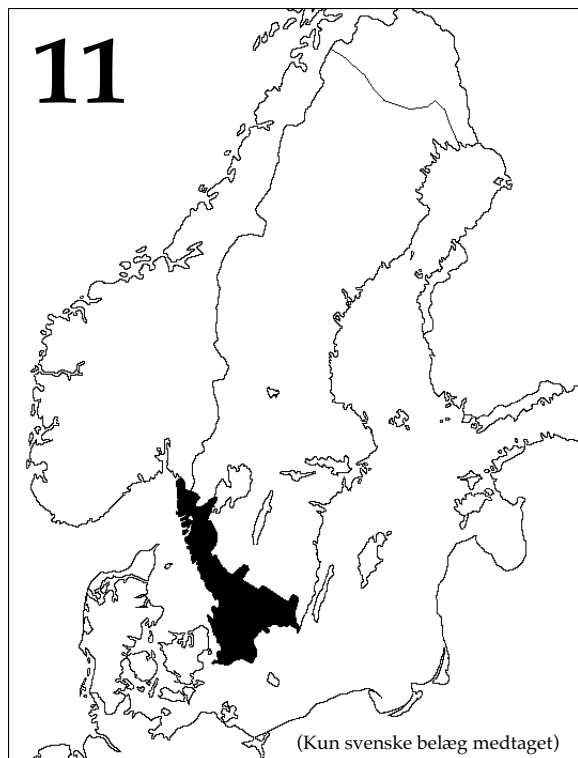
²² Jfr. Lindqvist: K 309. – Wigforss: *Södra Hallands folkmål* s. 611.

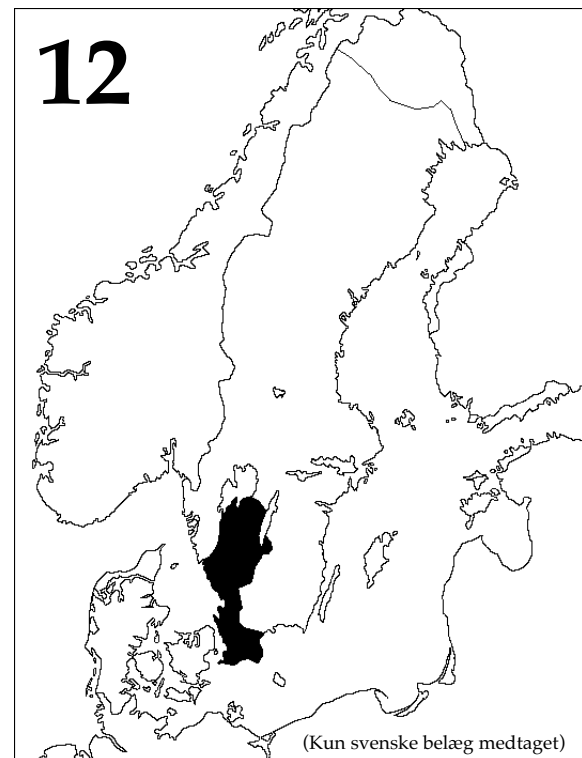
$p, t, k > b, d, g$

$gh > w (v)$ (fx. 'haghe' = en have)

$tn > nn$ (i ord som 'vand', 'bund')

glemma

län og det sydlige Dalsland, se kort 11 – men også videre ind i Norge.²³ Aasen opgiver, at *vann* findes nogle steder på Østlandet, i Smålenene (dvs. i det østlige Østfold) m. fl. steder. *Vann* er også almindeligt i kystmålene i Vest-Agder i Norge.²⁴

Yderligere et eksempel på en dansk novation inden for lydlæren giver formerne *glemma*, *glimma*, *glämma* (dansk ‘glemme’) i Halland, størstedelen af Skåne og Västergötland, samt det nordvestlige Småland, (Lindqvist: K 97a, T 41f). Se kort 12.

Blandt ord, som er blevet spredt på samme måde, kan nævnes *stöv*, *stö* el.lign. (‘støv og skæl, som strigles af hest’) i Skåne, Halland, Blekinge, størstedelen af Småland, Västergötland og det vestlige Östergötland, Bohuslän, Dalsland og det sydvestlige Värmland. Se kort 13. I betydningen ‘støv’ træffes ordet i Skåne, Halland og på Gotland (Lindqvist: K 395, T 71).

Efter udbredelsen at dømme må det jyske *stæge* ‘stinke’ snarest være kommet dertil fra Halland. På svensk side findes nemlig *stäka*, *stäga* m.m. ‘lugte dårligt’ bl.a. i et kompakt udredelsesområde bestående af næsten hele Halland og Småland, dele af Västergötland og Bohuslän, Dalsland, Östergötland samt den sydlige del af Värmland, Södermanland og Närke, se kort 14. Skåne og Blekinge har former som *strega*, *streja*, *sträka*, der utvivlsomt er yngre. Imidlertid findes i norske dialekter (i Telemark og Hedmark) *stækja* ‘stinke’ (Lindqvist: K 392). *Stæge* skulle derfor kunne være oprindeligt i Jylland og ligesom norsk *stækja* være et relik.

Dansk *agerhøne* har i rigssproget og dialektalt (Jylland, Langeland, Lolland) betydningen ‘agerhøne (Perdix perdix)’. Samme betydning (af *åkerhöna*) findes dialektalt i Sverige (iflg. OSDs samlinger), nemlig i Skåne, Blekinge, Småland, Halland,

²³ Jf. Lindqvist: K 22b.

²⁴ Arne Torp: Heimedanske folkemål. (i: *Nordiske Studiar. Inlegg på den tredje nordiske dialektologkonferansen* (1986) s. 207).

Västergötland samt (vel mindre almindeligt) i Östergötland, Närke og Uppland. Og endelig kendes betydningen i norsk bokmål.²⁵ *Agherhøne*, formentlig om samme fugl, er allerede kendt i dansk fra yngre middelalder (og er muligvis et “arveord”). Sandsynligvis yngre og i denne sammenhæng mere interessant er betydningen ‘mariehøne (Coccinellidæ)’ i Jylland, Skåne, Blekinge, Småland, Halland og på Gotland. Denne betydning er især velafhjemlet i Skåne, men det er indtil videre usikkert, om den er opstået der eller i Danmark.

Ikke bare udtaleformer og ord er spredt fra Danmark. Her vil jeg nu behandle et par tilfælde, hvor det drejer sig om en ny betydning:

I de nordiske sprog og dialekter findes, som Inge Lise Pedersen har vist, en række ord for at ‘strikke’ (strømper etc.).²⁶ Dialekterne i størstedelen af Jylland samt på Fyn, Langeland, Sjælland og Møn anvender *binde*. I samme betydning bruges *binda* i store dele af Syd- og Mellemsverige samt i de estlandssvenske dialekter, og i Norge er det helt almindeligt i ‘strikke’-betydningen undtagen i landets sydvestligste dele. Se kort 15. Endelig anvendes ordet også om strikning på Færøerne.²⁷

Inge Lise Pedersen regner med, at *binde* etc. i denne betydning “efter alt at dømme er ... en dansk dannelse, en slags kalke over nedertysk *knutten*”. Det estlandssvenske *bind* henregner hun ikke hertil, men antager at ordet kan være et oversættelseslån fra estnisk. Hendes argumentation forekommer mig ikke overbevisende på dette punkt. I Sverige anvendes ligesom i estlandssvensk *binda* (net) og *binda* (strømper) i en og samme dialekt. Også med hensyn til sammensætningen *bindspito* ‘strikkepind’ (Nuckö, Ormsö, Rågöarna), som modsvarer *binnespeta* og lign. i Småland,

²⁵ I svenske dialekter, især nordpå, men også i norsk bokmål forekommer betydningen ‘hjejle (Charadrius apricarius)’.

²⁶ *Binde, pregle, spita, sticka, sy*. Udkast til en kortlægning af nordisk strikke-terminologi. (i: *Nordiska Studiar. Innlegg på den tredje nordiske dialektologikonferansen* (1986) s. 303ff.)

²⁷ Pedersen s. 308 (og kortet s. 320f). – Lindqvist: K 14. – Oplysningerne er her suppleret med materiale i OSD.

Halland, Västergötland og Bohuslän, samt *bindstikkar* (flertal) med samme betydning (Dagö, Gammalsvenskby), som har sin modsvarighed i Blekinge, Småland, Härjedalen og Jämtland. Det estlandssvenske *bind* ('strikke') turde derfor stamme fra rigssvenske dialekter. Anvendelsen af *bind* i Estland må som så meget andet sprogligt gods være spredt ad mundtlig vej.²⁸ De sproglige forbindelser mellem Sverige og Estland kan næppe (som Pedersen mener) "især" have været skriftlige. De må tværtimod normalt have bestået i handelsforbindelser i vid forstand. *Binda* 'strikke' må snarest regnes til kategorien "handelsord" – og det er vel som sådan, at denne betydning af ordet er spredt i Sverige og Norge.

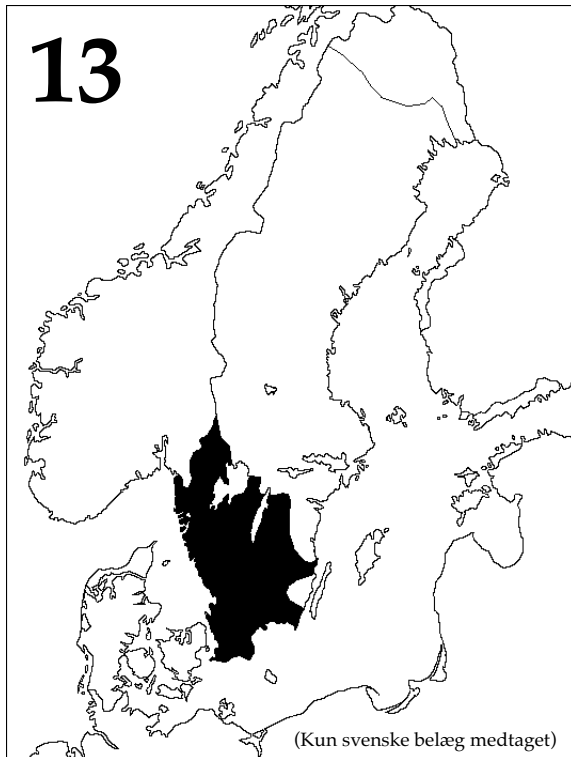
Poul Andersen oplyser i artiklen *Væv og Vævild*²⁹, at "I de danske ømål og i bornholmsk er *væv* nu altid betegnelsen for redskabet, hvorpå der væves". Samme betydning har ordet iflg. Andersen i det nordøstlige Jylland (s. 309; iflg. hans kort i noget mere end det halve Jylland; spredte belæg findes derudover fra resten af Jylland). Ordets oprindelige betydning er 'det vævede'. Det tidligste belæg for *væv* i betydningen 'vævestol' er fra 1622.

Andersen oplyser også, at samme betydning af *væv* findes et enkelt sted i Norge (Hallingdal), i Sverige mod "syd og sydvest"³⁰ samt på Gotland", "bortset fra det sidste i god geografisk sammenhæng med det danske *væv*-område". Andersens oplysninger om udbredelsen i Sverige og Norge kan suppleres med materiale fra arkiv og litteratur, så man ender med det billede, der ses på kort 16.

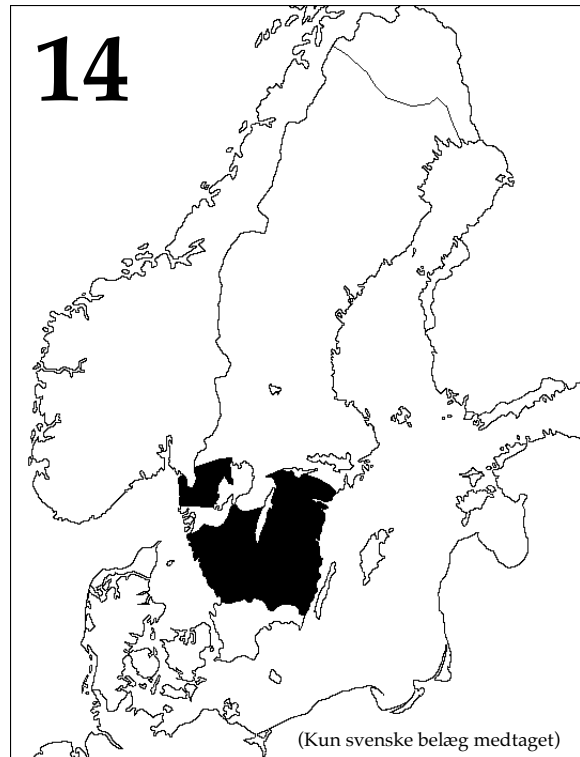
²⁸ Lindqvist mener (i T 59f. med note 83), at spredningen er sket fra områder i Sverige til modstående kyster, bl. a. fra Småland-Östergötland til Estland, og han opregner et antal ord (hvoriblandt *binda* i den her aktuelle betydning), som er spredt ad denne vej.

²⁹ I: *Festskrift til Museumsforstander H. P. Hansen på 70-årsdagen den 2. Oktober 1949*.

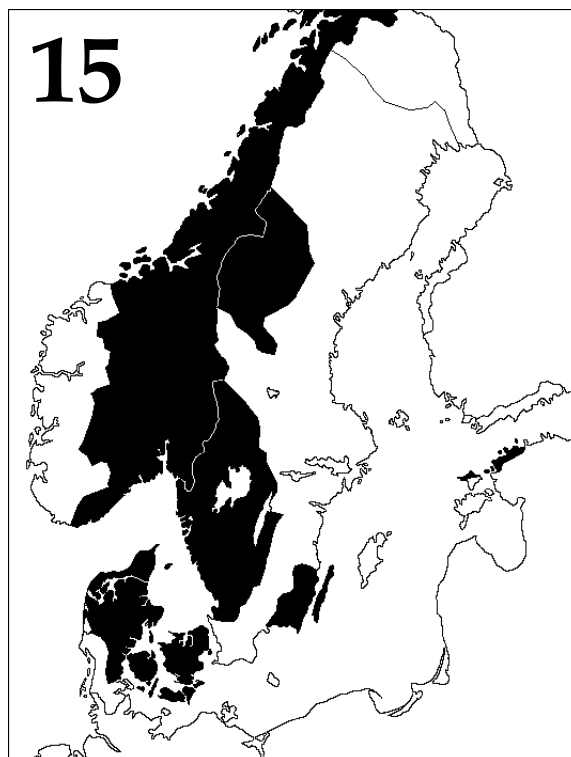
³⁰ Efter et par kilder fra Halland samt efter Rietz: *Svenskt Dialekt-lexikon* (hvor det henføres til Skåne og Västergötland). – Flere af belæggene fra Värmland er muligvis usikre, da de kan være abstraherede ud fra udtrykket *sitta i väven*.

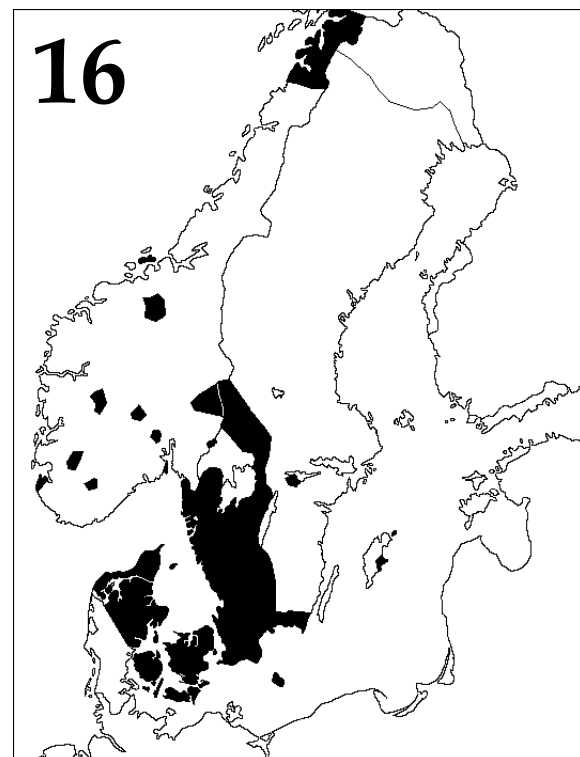
stöv, stö mv. = affald ved strigling

stäcka, stäga mv. = stege

binde, binda = strikke

väv mv. = vævestol

I Sverige er ordet således iflg. OSD's samlinger almindeligt i de landskaber, der vender mod Danmark, dvs. Skåne, Halland, Blekinge, Västergötland og Bohuslän; desuden findes det i dele af Småland, på Gotland, i Dalsland og i dele af Närke og Värmland.³¹

Nynorskordboka har *vev* 'vævestol', men giver ingen oplysninger om brugen.³² Ordet er iflg. andre kilder bedst afhjemlet fra det sydøstlige Norge. Sammenhængen med det svenske *väv*-område er her tydelig. Afhjemlingerne er fra Hedmark, Vestfold og Buskerud. Herudover findes der belæg fra Stavanger (i Rogaland) og fra Aust-Agder (i sammensætningerne *spjøllvev*, *grindvev*, til vævning af bånd), fra Sør-Trøndelag, fra det nordlige Nordland (i betydningen 'vævestol med væv sat op til vævning'), samt fra Troms.

På falderebet har jeg via professor Arnold Dalen i Trondheim fået følgende oplysning fra Kirsten Oxaals *Flatvevstolen, en ordgeografisk studie* (utrykt speciale, Trondheim 1981): "Denne betegnelse [dvs. *vev* 'vævestol'] bliver brugt som redskabsbetegnelse på vævestolen i det sydlige Austland og i Nordland og Troms. Ellers findes der spredte eksempler fra forskellige steder i hele Sydnorge." Til Oxaals kort har jeg desværre ikke haft adgang. Mit ovenfor nævnte materiale er sandsynligvis mindre fyldigt end Oxaals, men viser i hovedtræk, hvor *vev* 'vævestol' bruges i Norge.

Poul Andersens konklusion, at *væv* i betydningen 'vævestol' sandsynligvis er en novation, er uden tvivl rigtig. Hvor novationen er udgået fra, tager han ikke stilling til. Udbredelsesbilledet giver efter min mening ingen klar vejledning, men novationen er formentlig udgået fra danske ømål eller muligvis fra Skåne. Fra

³¹ Jeg ser bort fra nogle ikke helt sikre belæg fra Östergötland og Södermanland.

³² "Et helt ufagligt rundspørge i korridorerne", som Bård Eskeland ved Norsk Ordbok har foretaget på Institutt for nordistik og litteraturvitskap (Oslo) "tyder på, at *vev* for vævestol lyder naturligt i de fleste folks ører, og de der selv har haft med vævning at gøre hævder, at det er almindeligt i den betydning." For denne oplysning samt opgivelser fra Norsk Ordboks samlinger takker jeg Arnbjörg Hageberg.

Norge findes der flere oplysninger, som angiver at *vev* ‘vævestol’ er ungt eller ikke oprindeligt, fx. fra Rogaland³³ og Hedmark.³⁴

Det kan forekomme forvirrende, at *väv* i forskellige dialekter betyder både ‘det som væves; det vævede stof’ etc. og (redskabet) ‘vævestol’. Betydningsudviklingen til ‘vævestol’ kan være sket via begrebet “vævestolen med væven sat op til vævning”³⁵ og kan være formidlet af udtryk som *sitja i veven* el. lign. (Norge), *sätta sig i väven* eller *sitta i väven* (Sverige).

Slutord

Jeg har med min artikel villet pege på et sydvestskandinavisk område, som kendetegnes af fælles bevarede gamle sprogtræk og novationer udgående fra Danmark, men det ses også at novationerne i visse tilfælde er spredt langt ud over områdets grænser.

Af min buket turde det fremgå, at vor viden om dialektordenes udbredelse set i et nordisk perspektiv er begrænset. Det er skade, at nordiske dialektologer så ofte ser rigsgrænserne som barrierer, som ikke kan eller behøver at forceres. De nordiske lande har trods alt i mange henseender ikke alene en fælles sproghistorie, men også en fælles kultur. Viden om dialektordenes udbredelse er derfor ikke kun af sprogvidenskabelig interesse. Den kan også være meget oplysende ud fra et kulturhistorisk udgangspunkt.

Det er for nordisk dialektologi en magtpåliggende opgave gennem et fællesnordisk projekt at undersøge et større antal dialektords udbredelse i Norden. Jeg håber, et sådant projekt kan virkeliggøres.

³³ “I betydningen væveredskab, vævestol er ordet nyere og bliver sjældent brugt”. Lars Hellemo: *Frå det gamle arbeidslivet* (1957) s. 133.

³⁴ “... når nogle kalder vævestole for *vev*, er det meningsløst”. Halvor Floden: *Ein fjellgard* (1968) s. 156.

³⁵ J. Hveding i *Håløygsk ordsamling* (1968) s. 139.